

PURITY, RICHNESS, EXPRESSION OF SPEECH

Usmonova Zamira Jaxongirovna

She is a Senior Lecturer at the Department of Uzbek Language and Literature of UzSWLU

ANNOTATION

Linguistic elements that undermine the purity of speech, such as dialectics, barbarism (inappropriate, excessive use of foreign words), archaism.

Keywords: swearing, insulting, linguistic, contradictory

INTRODUCTION

Nutqning sofligini ta'minlash uchun uni keraksiz so'z va iboralardan holi bo'lishga erishish lozim. SHuningdek, har bir uslubni o'z o'rnida qo'llash ham nutqning sofligini ta'minaydi. Masalan: A.Qahorning "Nutq" hajviy hikoyasidagi qahramon nutqi notabiy va samimiy nutqqa misol bo'la oladi.:

"O'rtoq rafiqam! Ijzat berasiz, xushchaqchaq hayotimizni sharaf bilan davom ettirib, oilaviy burchimizni namunali qilayotganimizga bir yil to'lgan kunda sizni bevosita tabrik qilishga!" E'tibor bering: suhbatda o'nlab, yuzlab, kishi emas, faqat ikki kishi er va xotin ishtirok etyapti. Avval xotin bu gaplarni hazil deb o'ylaydi, "qiyqirib chapak chaldi". Ammo notiq jiddiy qiyofada nutqni davom ettiradi. "Birinchi dan", "ikkinchi dan" deb oiladabir yil davomida ro'y bergan yutuq va kamchiliklarni sanab o'tadi va nutqni shunday yakunlaydi: "Shu bilan qisqacha so'zimni tamom qilib, oilamiz bundan keyin ham sharaflar bilan qoplanajagiga to'la ishonch bildirishga ijzat bering".

Notiq nutqini tugatgandan keyin yana asliga qaytadi. U o'zini keng eshituvchilar ommasiga mo'ljallangan "notiq" deb hisoblaydi, qanday vaziyatda nima gapirishni bilmaydi. Tilning amaliy qonuniyatlarini sayoz tushunadi. Natijada nutqi notabiy va kulguli chiqadi. Til zargari A.Qahor ana shunday, o'z ta'biri bilan aytganda, "bisotidagi bir hovuch so'zni aylantirib kun ko'rib yurgan" lektor ustidan kulib.

Og'zaki nutqda ba'zan uchrab turadigan so'kinish haqorat, qarg'ish so'zlari jamiyatimizning axloq me'yorlariga zid hodisa sifatida nutqimiz sofligiga ham salbiy ta'sir qiladi.

So'zlashuv nutqida ba'zan notiq o'z nutqini nazorat qilmaganligi, bee'tiborligi oqibatida ayrim ortiqcha so'zlarni takrorlashga o'rganib qoladi. Xush, demak, masalan, ya'ni so'zlari shular jumlasidandir.

Bir ma'ruzachining ma'ruzasini kuzatgan taniqli olim A.Ahmedov ma'ruzachi o'z nutqida o'rtoqlar so'zini 101 marta, ya'ni so'zini 73 marta, demak, so'zini 60 marta takrorlaganini e'tirof etadi.

Bir soatlik nutqda 234 ta "bekorchi" so'z ishlatilgan. Bunday so'zlar ham nutq madaniyatiga yot so'zlardir.

Demak, nutq sohibi o'z nutqini ustida tinimsiz ishlashi, nutqni nazorat qilishi, tilga mas'uliyat bilan yondoshishi lozimdir.

O'zbek tili nutqining rang-barangligini ta'minlovchi lisoniy hodisalarga boyligi bilan ajralib turadi. Ana shunday lisoniy hodisalardan eng muhimi so'zlardagi ko'p ma'nolilikdir. So'z ma'nosiga ko'ra ikkiga bo'linadi: bir ma'noli so'zlar, ko'p ma'noli so'zlar. Bir ma'noni anglatgan so'zlar bir ma'noli so'zlar, bir necha ma'noni anglatgan so'zlar esa ko'p ma'nolidir. Masalan, chumchuq – bir ma'noli so'z hisoblanadi. Ko'z so'zi esa ko'p ma'noli so'zdir: odamning ko'zi, xayvonning ko'zi, yog'ochning ko'zi; yoqa: ko'ylakning yoqasi, suvning yoqasi, yo'lning yoqasi. Nutqning boyligini ta'minlashda ko'p ma'noli so'zlarning har bir ma'nosini bilish taqozo etiladi. Izohli lug'atlardan ko'p ma'noli so'zlarning har biri alohida izohlanadi. Demak, izohli lug'atlar bilan ishlash orqali so'zlarning ma'nolarini o'zlashtirish mumkin.

Nutqning rang-barangligini ta'minlovchi lisoniy hodisalardan yana biri so'zlarning shakl va ma'no munosabatlariga ko'ra turlaridir, ya'ni sinonim, omonim, antonim, paronim so'zlardir. Ma'lumki, shakli har xil ma'nosi bir-biriga yaqin so'zlar sinonimlardir. O'zbek tili, ya'ni nutqi ortiqcha takrorini yoqtirmaydi. Takrorlar uslubiy g'alizlikni keltirib chiqaradi. Agar so'zlovchi so'zning sinonimlarini yaxshi bilsa, aynan takrordan xoli bo'ladi. Lekin ma'noviy sinonimlarni qo'llashda ma'nodagi nozik farqlarga ehtiyot bo'lish lozim, chunki ularni har doim birining o'rniga ikkinchisini qo'llab bo'lmaydi: kuldi, jilmaydi, tirjaydi, ishshaydi, tabassum qildi. SHuningdek, uslubiy sinonimlarni ham o'z o'rniga qo'llash talab etiladi. Taomil qildi, ovqatlandi, ovqat edi. Tilimiz shakli bir xil, ma'nosi har xil bo'lgan so'zlarga boy. Bunday so'zlarni omonim so'zlar deymiz. Ot (atama), ot (hayvon), ot (harakat, otmoq fe'lining o'zagi): o't (maysa, olov, harakat – o'tmoq fe'lining o'zagi, tana a'zosi – o't pufagi).

Nutqning rang-barangligini ta'minlashda antonim so'zlarning ahamiyati ham katta. CHunki nutqda zid ma'noli so'zlarni qo'llash orqali nutqning ta'sir kuchi oshiriladi. Antonim so'zlar ham omonim so'zlarga o'xshab mumtoz adabiyotda she'riy san'at yaratishda ishtirok etadi. Tazod san'ati "qarshilantirish" ma'nolarini ifodalaydi. Baytlarda zid ma'noli so'zlarni qo'llash orqali ta'sirchan badiiy timsollari yaratish ko'zda tutiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. "Adabiy til va nutq madaniyati meyorlari" 2005
2. "Aniq fanlar bilan nutq madaniyati" 2016
3. "Nutq madaniyati lingvistika" 2019.